

KA-LIKHA-SAN

LIKHANG PANITIKAN PARA SA MUNDONG LUNTIAN

SINING,
SALITA, AT
SIGASIG
PARA SA
KALIKASAN.

TINIG NG KABATAAN,
LIKHA PARA SA KALIKASAN

Isang kalipunan ng orihinal na akdang pampanitikan mula sa mga mag-aaral na layuning itaguyod ang pagpapahalaga at pangangalaga sa kalikasan sa pamamagitan ng malikhaing pagsulat.

Talaan ng Nilalaman

01

Eko-Tula

Mga taludtod ng kalikasan ang umiibig at umiiiyak.

02

Eko-Sanaysay

Pagmumuni sa mundong sugatan.

03

Eko-Awit

Himig ng kalikasan, tinig ng kabataan.

04

Eko-Kwento

Panitikang humuhugot ng hininga sa ganda ng kalikasan.

05

Eko-Pabula

Kalikasan sa mata ng mga hayop.

06

Eko-Komiks

Guhit at kwento ng mundo nating luntian.

07

Pasasalamat

08

Mga Kontribyutor

Mga
Hipokrito!
ni Ethan Jones Erosa

Asul na dagat na may malinaw na tubig,
kaming mga nilalang ng dagat ay nananahimik.

Ang mga tao ay nagsidatingan,
ninanamnam ang handog ng kalikasan.

Pero ano ang ibinalik?
Mga kemikal na kinukulayan ng itim ang katubigan,

Mga plastik? Nandito na saking lalamunan.

Malinis na dagat ay sikaping mapanatili
upang sa huli ay di magsisi.

Alangan naman kayo lang masaya
habang kami ay nagdurusa?

Mga Hipokrito!

Labis-labis na ulan,
labis-labis na init.

Pa'no humantong sa ganito?
Itanong mo sa mga tao!

Nasaksihan ko ang pagputol ng bawat puno,
at mga baging kung saan noon ako'y nakalambitin.

Ninakaw mula sa aming tahanan
para magsilbing inyong libangan
Akala ko ba kami ay inyong mahal?

Mga Hipokrito!

Pabilis ng pabilis,
 Pumailanglang sa himpapawid,
 Lumalangoy sa alapaap,
 Simbolo ng kalayaan.
 Simbolo ng kalayaan?
 Pabilis ng pabilis,
 Pumailanglang sa himpapawid,
 Lumalangoy sa kulay abong langit.
 Anong nangyare?
 'Di bale.
 Pabilis ng pabilis
 Pagtama ng bala,
 Pagbagsak sa lupa.
 Simbolo daw ako ng kalayaan?
 Mga Hipokrito!

Bibig na laging naka bukaka,
 wala namang ginagawa.
 Ani nang ani,
 walang itinanim.
 Gusto mo ng pagbabago?
 Simulan mo sa sarili mo,
 Mga Hipokrito!

a Paglipas ng Hangin

ni Sameeha Pala

Sa pagitan ng mahinhing hinling ng langit at lupa
 Sa dako kung saan dahon lamang ang nagsasalita
 Sa pagdapo ng gintong liwanag ng araw sa umaga
 Humahaplos sa aking mata ang ligayang kakaiba

Mga ibon na tila ako'y isang prinsesang hinaharana
 Sa bawat pagmamasid sa paligid at bawat pagkamangha
 Damdamin ko'y mas lumalalim at nabighani sa kagandahan
 Inalayan ng pag-ibig na walang kasinungalingan

Sa aking mga bisig, siya'y aking nagapos ng mahigpit
 Ang dating malayang puso'y hindi na makalipad sa langit
 Umiyak ang mga ulap at natuyo ang mga sapa
 Ang hangin ay humihip, dala'y amoy ng paglimos ng awa

Ang karagatan ay natahimik, hindi dahil sa kapayapaan
 Hindi na umaawit ang ibon, gubat ay hindi na luntian
 Natigil ang kaniyang tinig na dati'y musika ng umaga
 At agos ng ilog ay hindi na muling nairinig pa
 Talulot ng bulaklak na unti-unting nalalagas
 Ang dating halimuyak ay usok ang siyang lumalabas

Ngayo'y mag-isa na lamang naglalakad sa dating paraiso
 Bawat hakbang ko ay sinusundan ng kanyang anino
 Ang pag-ibig ko pala'y kasalanan, ngunit huli na nang mapagtanto
 Ang huling halik niya'y hindi paalam, kundi hinagpis ng sugatang puso

---

Apoy ng Kaunlaran

nina Janisah Balasabas at Jani Mirabueno

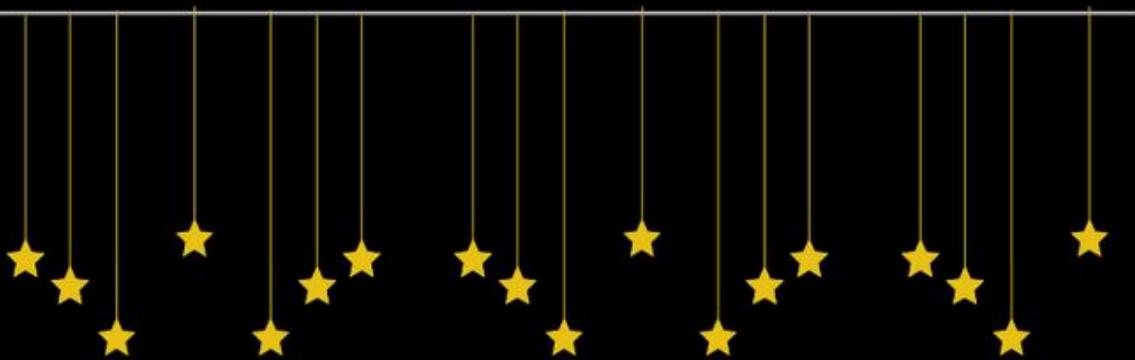
Hiyaw sa katahimikan, pagbabago mula sa nakaraan,
Payak na kagandahan, may pagkakaisa'ng sangkatauhan.

Yamang gubat, ilog at kalikasan,
Noo'y luntiang paraiso, Ngayo'y naagrabyado,
Likas na yaman ay unti unting nabubura sa kasaysayan.

No'ng apoy ng kaalaman ay sumiklab,
Nagdulot ng liwanag sa gabi.
Subalit sa bawat ilaw na kumikislip,
May aninong nagtatago sa tabi.
Dalawang mukha ng progreso,
Dulot ng teknolohiyang gawa ng tao
Nagbibigay ginhawa, kalikasan nama'y naabuso.

Ito'y dapat nating alamin,
Pagpili sa pagitan ng pag-abot ng bituin,
At paglimot sa ugat kung saan tayo galing
Kontradiksyon nga ba?
O hamon na dapat harapin?
Pag-unlad na may pananagutan,
Para sa kalikasan at kinabukasan.

Walang sandata ang lupa,
Walang matigas na lubid ang tubig.
Kailanman ay hindi naging likas ang makinarya,
Kailanman ay hindi naging santo ang gahaman.
Ano pa ang isip, ano pa ang kaunlaran,
Kung lahat ay lunod na sa nagbabagang apoy.
Apoy na gawa ng mga santo, apoy ng pagbabago,
Apoy ng kaunlaran.

Kung kaya't sinuman ay dapat mamulat,
Na ang kalikasan ay di lamang sinusulat.
Sa mga karatula na lumilitaw sa paghagulhol ng kalangitan,
At sa mga batas na itinataguyod tuwing karalitaan.

Kailan at kailan pa?
Maging karaniwang gawain ang pagpreserba,
Ang pag-alaga, ang pagpahalaga.
Maging mulat sa siklab ng apoy,
Upang umilaw at mamayani ang bahaghari.
Apoy na gawa ng mga santo, apoy ng pagbabago,
Apoy ng kaunlaran.

*H*ernie, ang Tamaraw

nina Jumao-as at Marquez

Sa paanan ng Bundok Iglit-Baco,
isinilang si Arnie—isang batang tamaraw
na walang muwang sa panganib.
Tahimik ang gubat, luntian ang paligid,
at sa kanyang mga unang hakbang,
tila payapa ang mundo.

"Nanay, bakit ka laging nakatingin sa malayo?"
tanong ni Arnie habang sila'y kumakain.
"May hinahanap ka ba?"
Sumagot ang ina,
"Ang tahimik na ito'y may kasamang lungkot.
Kaunti na lang tayo, anak."

Lumaki si Arnie na puno ng tanong—
saan napunta ang iba?
Bakit maraming bakas
ng gulong at sunog sa kagubatan?
Isang araw, nakita niya ang tao
na may dalang baril at mga bitag.
Sa unang pagkakataon, natakor siya.

Ngunit dumating ang mga tagapagbantay.
May mga uniporme, at mata'y puno ng malasakit.
Hinawi nila ang panganib,
itinayo ang mga bakod ng pag-asa.
Tinuruan si Arnie
na may mga taong handang mag-ingat,
hindi lahat ay nananakit.

Ngayon, si Arnie ay tumatakbo
kasama ang iba pang tamaraw.
May mga sapa, punong buhay,
at awit ng mga ibon sa hangin.
Sa kanyang dibdib, dala niya ang aral:
ang bawat nilalang sa gubat
ay may karapatang mabuhay.

Mas Gugustuhin Ko Pa Sa sa Iligan

ni Aliab M. Tanog

Lumaki ako sa Iligan City, isang lugar na kilala sa mga talon, malamig na tubig, at likas na kagandahan. Sa amin, tila normal na lang ang malapit na ugnayan sa kalikasan. Hindi ito pribilehiyo ng lahat, pero sa Iligan, parang bahagi na ito ng araw-araw. Bata pa lang ako'y napapasyal na kami sa Timoga Springs, sa mga nature park, at sa mga falls na parang tanawing galing sa Pinterest. Madalas sa mga hapon na walang klase o kapag gusto lang naming magpahinga mula sa ingay ng eskwela, pumupunta kami ng mga kaibigan ko sa isang kilalang tourist spot sa Barangay Santiago. Doon, nauupo kami sa baybayin habang pinapanood ang araw na unti-unting lumulubog sa likod ng dagat. May mga tawa, may tahimik na sandali, at may mga panahong wala kaming iniisip kundi kung gaano kaganda ang tanawin sa harap namin. Simpleng kasiyahan, pero punong-puno ng alaala.

Hindi lang mga Pinterest-worthy ang tanawin ng Iligan sa aking alaala. May isa pa akong paboritong lugar noon —ang Tambacan river. Tahimik ito, may lilim, at minsan nagiging pahingahan naming magkakaibigan. Sa high school, madalas akong dumaan sa Tambacan Bridge, isang shortcut mula sa school papuntang Gaisano mall. Paminsan-minsan, tumitigil kami ng mga pinsan ko't kapatid sa gilid ng ilog, nagpapahinga sa ilalim ng mga punong nagbibigay-lilim, habang nakatitig sa maitim at mabahong tubig ng Tambacan River. Minsan may ibang tao ring nandoon—mga nakatira malapit, o minsan ay magkasintahang tila nahanap ang tahimik nilang sandali sa lugar na iyon. Aminado akong medyo mabaho ito, pero sa kabilang lahat, isa ito sa mga alaala kong may lambing. Alam ko, maaaring may ilan na mandiri o hindi sang-ayon sa ganitong pananaw. Walang problema—malaya kayong hindi sumang-ayon. Hindi ko rin naman sinasabing dapat purihin ang lahat ng bagay, pero sa akin, may kakaibang halaga ang lugar na iyon. Naalala ko pa, iniisip ko noon: sana may paraan akong linisin ang lugar na ito. Para sa mga nakatira roon, at para rin sa mga katulad kong minsang naisip na ang Tambacan river ay pwedeng maging isang mas magandang pahingahan.

Habang tumatanda, dahan-dahan ko ring nakikita ang pagbabago. Sa bawat lakad ko sa lungsod, pansin ko ang mga kanal na dating daluyan ng tubig-ulan, ngayon ay parang imburnal na lang ng basura. Sa baybayin, may mga bahagi ng dalampasigan na tila hindi na inaalagaan —mga plastik, bote, kahit patay na hayop ang makikita.

Totoo namang maganda pa rin ang tanawin sa malayo —lalo na tuwing sunset o kapag malinis ang dagat. Pero sa kabilang ganda, marami pa ring tao ang tila walang pakialam. Parang normal na lang ang mag-iwan ng basura, kahit gaano pa ito kaganda. Masakit sa mata. Mas masakit sa damdamin, lalo na kung alam mong minsan mong minahal ang lugar na ito.

May isang alaala pa ako na hanggang ngayon ay bumabalik-balik sa isip ko. Junior high school pa lang ako noon, may school activity kami sa may baybayin sa Barangay Santiago. Hindi ko na matandaan ang eksaktong layunin, pero isa 'yong cleanup drive kasama ang aming mga kaklase. Nakasuot kami ng uniporme, hawak ang mga walis at sako, nagpipicture habang kunyaring seryosong naglilinis. Pero sa totoo lang, kaunti lang ang aming nalinis. Ang dami kasing basura —mga bote, plastik, at kung anu-anong inanod mula sa dagat. Sayang, ang ganda pa naman ng lugar. May mga maliliit na bangkang nakaparada sa gilid, pagmamay-ari ng mga mangingisdang nakatira roon. Tahimik ang lugar, payapa, pero puno ng kalat. At ang mas masakit? Parang hindi rin namin lubusang nagampanan ang layunin. Kulang sa oras, kulang sa gamit, at higit sa lahat, kulang sa inisyatiba. Tila kinain ng sistema ng "pwede na" ang layunin ng aming aktibidad.

Ang mas nakakalungkot, parang may pattern: naglilinis lang kapag may darating na bisita o may paparating na eleksyon. May mga araw na biglaang may mga maglilinis sa barangay o general cleaning, mag-aayos ng taniman, magpipintura ng waiting shed —pero pagkatapos ng event o kampanya, babalik din sa dati. Parang kalikasan ay may deadline, at ang deadline ay hindi para sa kalikasan, kundi para sa pulitika o pagpapakitang-tao.

Napapansin ko rin ito sa ibang lungsod. Sa pagbisita ko sa Cagayan de Oro, may ilang bahagi itong malinis, maayos, pero hindi rin ligtas sa parehong problema—basura sa gilid ng ilog, kanal na barado. Sa Marawi, mas masalimuot ang sitwasyon. Naiintindihan ko na mas marami silang kinakaharap—mula sa rehabilitasyon hanggang sa pagsunod sa mga patakaran—pero nakalulungkot pa ring makita ang potensyal ng lungsod na napapabayaan dahil sa kakulangan sa implementasyon.

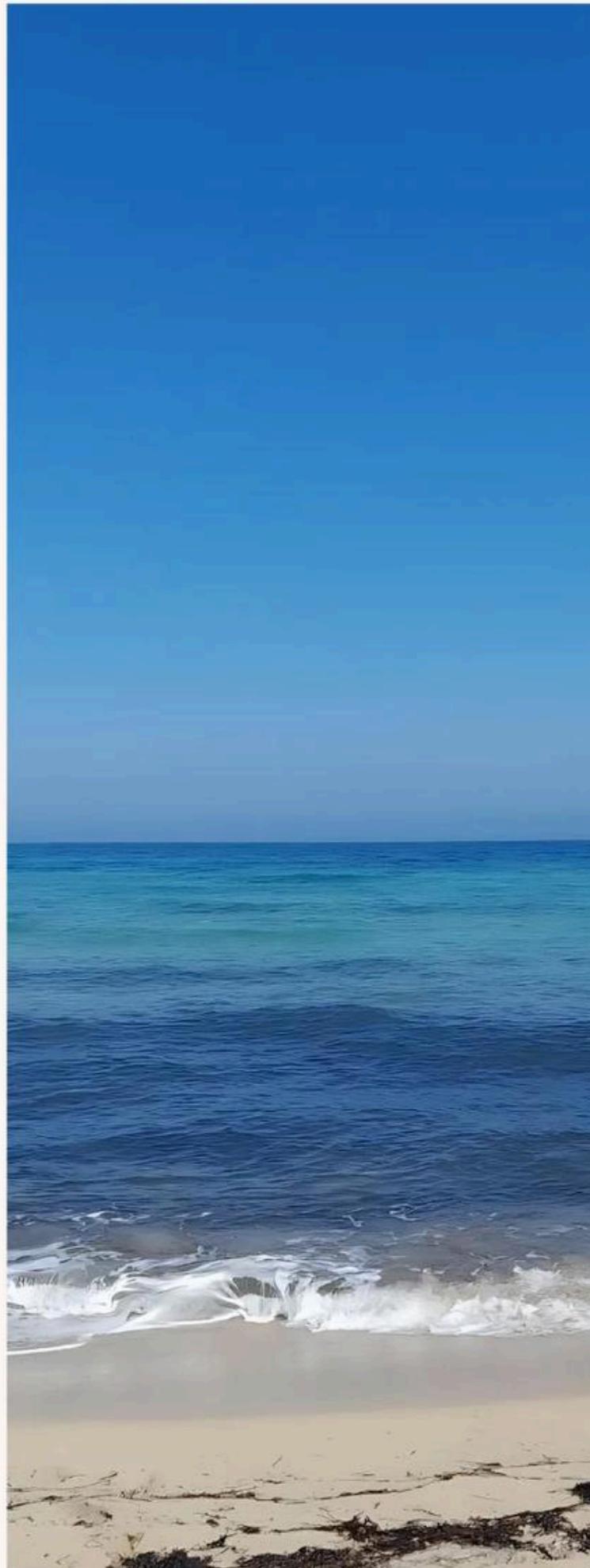
May kaibigan akong bumiyahé mula Iligan papuntang Cebu sakay ng barko. Excited siya—siyempre, Cebu 'yan, sikat, abante, modern. Pero pagdating niya sa pier, hindi 'yun ang inaasahan niya. Mabaho, madumi, at parang hindi kayang dalawin ng turista. Sabi nga niya, "Mas gugustuhin ko pa sa Iligan kung ganito rin naman ang bubungad sa'kin." Nakakagulat iyon, lalo na para sa isang lungsod na itinuturing na progresibo.

Doon ko napagtanto: baka habang dumarami ang turista, mas lalong nababalewala ang tunay na pangangalaga sa kalikasan. Mas pinagtutuunan ng pansiñ ang hitsura para sa panlabas na mata, pero hindi ang sustenableng pangangalaga. Para bang habang pinapakyaw ang ganda ng isang lugar, unti-unti namang nauubos ang kakayahán nitong mabuhay at magpaganda para sa susunod na henerasyón.

May isa pa akong alaala, medyo nakakatawa pero may kurot sa damdamin. Isang bakasyon, nagpunta kami ng pamílya sa isang isla—Samal. May tour guide kaming kinuha at sinakay kami sa bangka patungong gitna ng dagat para makita ang coral reef. Maganda ang tanawin—bughaw na bughaw ang dagat, at sa ilalim, tanaw ang mga makukulay na bahura. Pero may problema—ako at ang kapatid ko, hindi marunong lumangoy. Naka-life vest naman kami, pero si Mama, halatang kabadong-kabado. Kahit sinabi ng tour guide na ligtas, hindi pa rin niya kami pinayagang tumalon. "Masyadong malalim," sabi niya.

Bigla kaming tinanong ng guide, "Taga-Iligan kayo, 'di ba? Tabing-dagat ang lugar niyo?"

Tumango ako. Napangiti siya. "Akala ko marunong na kayong lumangoy." Natawa kami pareho.

Pero sa kaloob-looban ko, tinamaan ako sa tanong na iyon. Totoo nga, malapit ako sa kalikasan, pero hindi ko lubusan ito nakilala. Parang andiyan lang siya, pero hindi ko tinangkang makipag-ugnayan. Siguro dahil sobra akong nasanay, o masyado ring inalagaan, kaya hindi ako natutong lumangoy—hindi lang sa tubig, kundi pati na rin sa mismong diwa ng pagyakap sa kalikasan.

Hindi ko makakalimutan ‘yung simpleng tanong ng tour guide. Parang paalala iyon na kung minsan, nasa atin na ang biyaya, pero hindi natin alam kung paano ito tunay na pahalagahan.

Bukod duon, natutunan ko rin na sa bawat biyahe hindi palaging mas maganda ang ibang lugar. “*The grass isn’t always greener on the other side*,” ‘ika nga. Ang tunay na ganda, minsan nasa sariling bakuran, kung marunong lang tayong tumingin, magmahal, at mag-alaga. Parang metaphor na rin siguro—nasa atin na ang yaman, pero hindi natin kayang yakapin.

Minsan iniisip ko, baka nga kaya tayo ganito, kasi hindi natin tunay na nakikita ang halaga ng meron tayo. Ang kalikasan sa paligid natin ay hindi lang background o dekorasyon. Buhay ito at parte tayo ng buhay na iyon. Pero nasaan tayo tuwing unti-unti itong nasisira?

Sa lahat ng alaala ko, bumabalik ako sa simpleng tanong: bakit natin inaasahang linisin lang ang paligid kapag may dadating na tao? Bakit kailangang hintayin ang bisita, ang turista, ang pulitiko, bago tayo kumilos?

Paalala lang din: Hindi ko nilalahat. Hindi ko layuning husgahan ang buong bansa o bawat lungsod na nabanggit. Sa totoo lang, limitado rin ang karanasan ko sa paglalakbay—kaunting pa lang ang mga lugar na personal kong napuntahan. Pero ito ang mga nakita ko, naamoy, at naramdaman.

Mga karanasang hindi galing sa balita o internet, kundi sa mismong paghakbang ko sa mga kalsada, tulay, at baybayin ng mga lugar na ito. At dahil dito, mas lumalalim ang tanong ko: paano natin tunay na mapangangalagaan ang kalikasan kung sa mismong mga mata natin, tila tinatanggap na lang ang pagkasira nito?

Sa kabilang lahat, sa lahat ng nakita ko sa iba’t ibang lugar, masasabi ko pa rin: mas gugustuhin ko pa ang Iligan. Kahit hindi perpekto, kahit may kalat at kahinaan, ito pa rin ang tahanan ko.

Dito ako unang natuto kung paano mahalin ang tubig, kahit takot akong sumisid. Dito ko naramdaman ang pagkadismaya, pero dito rin ako unang nagkaroon ng malasakit.

Ang Iligan ay hindi lang lungsod—itò ang alaala ko, itò ang pinanggalingan ko. At kung may pag-asa man ang kalikasan, magsisimula ito hindi sa tourist spot, kundi sa sariling bakuran.

Pakinggan dito!

San ba?

*Isinulat at Prodyus ni Yusuf Ali A. Sanguila
Itinanghal ni Rayyan Ishmael B. Mabini*

Pinainog mo ang damdamin
Sa'yong hangin
Hinaluan ng ulan
Habang ako'y nagdaramdam

Di mo ba pansin ang aking tinig
Sabay sa hangin
Oh akoy umiiyak
Luha ng may anak

Ang luha na parang baha
'Di mo ba ramdam aking sigwa?
Nasaan ka na ba?
May usok kung san man banda
ginhawa hindi na dama
Nasaan ang liwanag?

Ang Trahedy

nina Phillip John Banguis at Jerramil Barimbao

Isang trahedyang nag-aabang, kamatayan ng isang komunidad ay nakaambang.

Isang magkasintahan ang magiging mga mata sa pagbagsak ng isang bayan dahil sa pagkagahaman sa pera.

San Bernardino, Nueva Azul.

May nagmamartsahang mga minero, patungo sa mansyon ng mga Villafuerte. Iisa ang kanilang sigaw: "Doña Martha, ibigay niyo ang mga sahood namin!" Mula sa opisina ng mansyon, narinig ito ni Doña Czarina. Tumayo siya mula sa kanyang office chair at dumungaw sa bintana. Nagulantang siya nang makita niya ang mga nagmamartsang minero. "Mga walang hiya!" kanyang nasambit sa galit. Agad-agad siyang lumapit sa telepono sa kanyang desk at tumawag siya sa hepe ng local na pulisya ng San Bernardino. "Dalian mo, hepe. Dalhin mo ang mga alagad mo!" kanyang utos sa kabilang linya.

Narinig din ito ng mga katulong sa mansyon. Nagsawalang-kibo sila, maliban na lamang kay Elena, isang labing-siyam taong gulang na katulong. Nang marinig niya ito, nag-alala siya para sa kanyang amang si Mang Isko, na kasamang nagmamartsa ng mga minero. "Itay, sana maipaglaban mo ang mga karapatan mo at ng mga kasamahan mo sa harap ni Doña Czarina. Sana hindi kayo salubungin ng kapahamakan sa inyong demonstrasyon," kanyang naisip sa kanyang pag-aalala.

Nagtrabaho ang kanyang ama sa Villa Mines, ang minahang pag-aari ng mga Villafuerte. Ngunit, hindi naging maganda ang karanasan ng kanyang ama sa minahan. Bukod sa maliit na sweldong kanyang natatanggap, hindi rin kaaya-aya at ligtas ang kondisyon ng kanilang minahan.

Walang sapat na kagamitan sa pagmimina, walang-pakundangang pagguho ng mga kwebangpinagmiminahan, at ang mga pagsasara ng minahan bunga ng mga pagguho. Ito na marahil ang mga dahilan ni Elena kaya siya namasukang katulong sa mansyon ng mga Villafuerte. Nais na niyang tumigil ang kanyang ama sa pagtatrabajo sa minahan.

Walang sapat na kagamitan sa pagmimina, walang-pakundangang pagguho ng mga kwebang pinagmiminahan, at ang mga pagsasara ng minahan bunga ng mga pagguho. Ito na marahil ang mga dahilan ni Elena kaya siya namasukang katulong sa mansyon ng mga Villafuerte. Nais na niyang tumigil ang kanyang ama sa pagtatrabajo sa minahan.

Papalapit na nang papalapit ang mga minero sa tarangkahang ng mansyon Villafuerte. Nang makita niya na nasa labas na ng kanilang tarangkahang ang mga minero, kaagad niyang kinuha ang kanyang baril mula sa ilalim ng kanyang mesa at inihinanay ito sa kanyang likod. Agad siyang lumabas patungong hardin upang salubungin ang mga minero.

"Magandang umaga sa inyong lahat. Ano ang maipaglilingkod ko sa inyo?" pagbati ni Doña Czarina. "Nagmamakaawa po kami sa iyo, Doña Czarina. Ibigay niyo sa amin ang mga sweldo namin! Naghihirap na po ang mga pamilya namin. Hindi namin masikmurang makita silang nagugutom at naghihirap. Parang awa niyo na po," ani Mang Temyong, isang kasamahan ni Mang Isko.

"Pasensya na po, ngunit hindi ko hawak ang mga sweldo ninyo. Mabuti pa't idaing niyo po ito sa inyong site manager at payroll manager," suhestyon ni Doña Czarina.

Humarap kay Doña Czarina si Lorenzo, ang site manager ng San Bernardino site ng Villa Mines. "Pasensya na rin po, Doña. Ngunit matagal na ho itong problema ng Villa Mines. Hindi pa po natin napapasweldo ang lahat ng mga minero natin. Kahit nga po kaming mga supervisors at managers, wala pang natatanggap na sweldo mula pa noong nakaraang buwan," ani Lorenzo.

Humarap din kay Doña Czarina si Narcisa, ang payroll manager ng minahan. "Oo nga po, ma'am. Wala pa po akong natatanggap na perang pampasweldo sa mga trabahador natin dito sa San Bernardino," aniya. "Eh kayo muna ang gumawa ng paraan. Kung maaari, mangutang kayo nang mangutang, hanggang sa mabaon kayo sa utang. Sinabi ko na sa inyo, hindi ko hawak ang mga sweldo niyo," tugon ni Doña Czarina.

"Sinungaling po kayo!" sigaw ni Pilo, isa pang kasamahan ni Mang Isko. "Matagal na pong naghihirap ang mga maralita dito sa San Bernardino, habang nagpapakasasa kayong mga Villafuerte sa mga pondo at kitang dapat kami rin ang nakikinabang. Swerte kayo, dahil wala lang sa inyo kahit ilang beses pa magsara ang mining site dito, ngunit malaking bagay na po sa amin ang makapagtrabaho sa minahan at magkasweldo kahit kakapiranggot na sentimos, para lang may maipakain kami sa mga pamilya namin! Kaya, nakikiusap sa inyo ang lahat ng minero ng Villa Mines. Ibigay niyo na po ang mga sweldo namin." kaniyang sambit. Malakas ang sigaw ng pagsang-ayon ng mga nakibakang minero.

Tila nakakita ng pula si Doña Czarina. "Sabi ko sa inyo, eh. Hindi ko hawak, ANG MGA SWELDO NIYO!" sigaw niya sabay paputok ng kanyang baril sa lupa. Agad namang nagkagulo ang mga minero upang umalis mula sa tarangkahang ng mansyon. Agad siyang pumasok pabalik sa mansyon. Kalaunan ay dumating ang mga kotse ng lokal na pulisia ng San Bernardino, na agad namang nanghuli ng mga demonstrador na minero. Sa kabutihang palad ay mabilis na naka-alis sina Mang Isko at Pilo mula sa mansyon. Malungkot naman nilang pinagmasdan ang pinangyarihan ng kanilang demonstrasyon, habang pinaghuhuli ng mga pulis ang mga kasamahan nila.

Pagkapasok ni Doña Czarina sa loob ng kanyang silid, agad siyang umupo sa gilid ng kama. Halata sa kanyang kilos ang pagod at tensyon. Mabilis ang tibok ng kanyang puso habang inabot ang bote ng gamot mula sa mesa. Hindi niya inaasahan ang pangyayari, dahil akala niya, madadaan sa pananakot at impluwensiya ang lahat.

Ngunit bago pa siya tuluyang makabawi ng lakas, biglang bumukas ang pinto ng kanyang silid. Walang pasabi, pumasok si Juancho, ang kanyang labing-siyam na taong gulang na unico hijo. Tinignan niya ang ina na may 'di-makailang galit sa mata. "Ma, sabihin na natin ang totoo. Lugi na ang minahan, hindi na natin sila mapapasweldo," aniya.

"Araw-araw akong tinutukso sa campus. Tinatawag nila akong anak ng ganid. Student leader pa naman ako. Tapos malalaman kong ginagamit mo ang perang dapat ay para sa mga minero, upang magsugal sa Maynila? Hindi negosyo ang tawag diyan, Ma, kundi panlilinlang!" pasigaw ni Juancho.

Muli niyang tinignan si Juancho, ngunit sa pagkakataong ito, may halong awa sa galit nitong mga mata. “Anak, hindi mo naiintindihan ang takbo ng negosyo. Hindi lahat may kita. May mga panahon talagang kailangan nating gumawa ng desisyong mahirap.” pagpapaliwanag ni Doña Czarina, ngunit agad siyang sinagot ni Juancho.

“Mahirap para kanino, Ma? Para sa mga minero na hindi alam kung saan kukuha ng pagkain para sa mga anak nila? Habang ikaw ay nasa mansyon, iniinom ang mamahaling alak at nagsusugal sa mga casino. Hindi ito tama, Ma!” sambit ni Juancho.

Matagal ang katahimikan ang sumunod. Dahan-dahang lumakad palabas ng silid si Juancho. Bago siya tuluyang makalabas, muli siyang nagsalita. “Ako ang haharap sa kanila. Ako ang gagawa ng tama. At sana, pagdating ng araw, matauhan ka.”

Sa maliit at payak na bahay sa gilid ng San Bernardino, binabanlawan ni Elena ang galos ng kanyang ama. Marahan ang mga kanyang mga haplos, ngunit kita sa kanyang kilos ang bigat ng nararamdaman. Tahimik si Mang Isko habang nakaupo sa bangkong kahoy. Nakatanaw siya sa labas, sa kadilimang unti-unting bumabalot sa paligid. “Hindi ko akalaing magiging ganito kalala,” ang wika niya sa mahinang tinig. “Nakakatakot isipin kung anong mangyayari pa sa mga kasamahan ko na nahuli ng mga pulis. Pero salamat at ligtas tayo.” hindi agad sumagot si Elena. Sa halip, tumigil siya sa ginagawa at tumingin sa kanyang ama.

“Itay, kakausapin ko si Juancho,” ani Elena. Tinignan ni Mang Isko si Elena, tila nabigla sa narinig. “Elena, huwag mong gawin ‘yan. Katulong ka lang sa mansyon. Kapag nalaman ni Doña Czarina, baka mapahamak ka pa.” Tumindig si Elena, buo ang loob at walang bahid ng pag-aalinlangan sa kanyang tinig. “Katulong lang ako, oo. Pero hindi ibig sabihin ay wala akong karapatang magsalita. May puso rin ako, itay. At naniniwala akong may puso si Juancho. Kailangan niya lang makinig.”

Napayuko si Mang Isko. Wala na siyang nasabi muli. Kinuha ni Elena ang kanyang balabal, isinukbit ito sa kanyang balikat, at marahang lumakad palabas ng bahay. Hindi siya lumingon pabalik. Bitbit niya ang pag-asa, ang tapang, at ang katotohanang kailangang marinig.

Mga bandang alas-sais ng gabi, nakabalik sa mansyon si Elena. Agad siyang nakita ni Juancho sa hardin. Lumapit siya kay Elena, tila ba’t parang magulang kung mag-aalala.

“Elena, mabuti naman at hindi nahuli si Mang Isko,” bungad ni Juancho. “Oo nga, eh,” tugon ni Elena. “Pero, ang ipinag-alala ko ay kung ano ang mangyayari sa kanila. Maraming mga minero ang naaaksidente dahil sa madalas na pagguho sa loob ng minahan. Unti-unti nang lumalakas ang mga pagbaha na dulot ng pag-ulang, dahil nakakalbo ang mga katabing gubat upang gawing minahan. Kailangan natin silang makumbinsi na tumigil na sa pagtatrabaho sa minahan.”

“Kung ganon nga sana kadali iyan, Len, pero hindi, eh,” sabi ni Juancho. “Mahirap na silang kumbinsihin na umalis na sa minahan dahil iyon na ang bumubuhay sa kanilang mga pamilya. “Ngunit, iyon din ang papatay sa kanila sa hinaharap,” tugon ni Elena. “Iyon din ang papatay sa tatay ko, kung hindi siya titigil. Iyon ang papatay sa mga kasamahan ni tatay. Iyon ang papatay sa lahat ng taga-San Bernardino.” Mukha niya’y tila malalim ang pag-aalala.

“Huwag kang mag-alala, Elena. Pupunta ako sa opisina ni Governor Castañeda. Kukumbinsihin ko siyang tulungan ang lahat ng mamamayan ng San Bernardino na makalaya sa pagmimina. Gagawin ko ang lahat, para makatulong,” sabi ni Juancho. “Maraming salamat, Juancho,” pasalamat ni Elena. “Hindi ako nagkamali na magtiwala sa iyo.”

"Siyempre, para sa San Bernardino, at para sa'yo, mahal," tugon ni Juancho, sabay halik sa noo ni Elena, na siya namang nagpangiti sa dalaga. "Oh siya, babalik na ako sa loob. Kakausapin ko si Mama," aniya. "Babalik na rin ako sa kusina. Baka hinahanap na nila ako," tugon ni Elena. Agad silang lumakad pabalik ng mansyon.

Nang bumalik siya sa kusina, nadatnan niya si Rosita, isang limampung taong gulang niyang kasamahan, na naghahanda ng hapunan ng kanilang mga amo. Pagkahawak niya sa isang plato ng kanin, kaagad siyang tinigilan ni Rosita.

"Nakipagkita ka na naman ba kay Señorito Juancho?" tanong niya. Tumango si Elena. "Ilang beses ko na dapat sabihin sayo, tigilan mo na iyang kahibangan mo. Langit at lupa ang pag-iibigan ninyo," ani Rosita. Ngunit pursigido si Elena. "Mahal ko po si Juancho, Nanang Rosita. Mahal ko po siya," aniya.

Nang papalapit na siya sa silid-kainan, narinig niya ang usapan nina Doña Czarina at Juancho.

"Mama, hinding-hindi ko kayang gawin ang ninanais mo," ani Juancho. "Ngunit ito lang ang paraan para makabangon ang minahan," tugon ni Doña Czarina. "Juancho, pakasalan mo ang anak ni Governor Castañeda."

"Hindi naman kailangang umabot sa puntong iyon. Hindi naman natin kailangang patagalin ang operasyon ng minahan," sabi ni Juancho. "At isa pa, hindi ko kayang magpakasal kay Sonya. Hindi ko siya kayang mahalin."

"Hindi na importante kung mahal mo siya o hindi," tugon ni Doña Czarina. "Ang importante ay ang kanyang salapi."

"Kasalanan mo ang lahat ng 'to, Mama. Simula nang mamatay ang Papa, inubos mo ang pera niya sa sugal," pagalit na sumbat ni Juancho.

"Ano ba ang nangyari sa'yo, nak?" tanong ni Doña Czarina. "Hindi ka naman dating ganyan ah. Sino ba ang nagturo sa'yo na suwayin ako?" Paglapag ni Elena ng pagkain sa hapag, agad siyang tinuro ng Doña. "Siya ba? Siya ba ang nagturo sa iyo na suwayin ako? Ano bang pinakain sa'yo ng muchachang ito na tila ba't lumalakas ang loob mo na suwayin ako?" tanong ni Doña Czarina.

"Nakita ko lang naman ang mga pinaggagawa mong mga kasamaan sa pagpapatakbo ng minahan kaya lumalakas ang loob ko na kalabanin ka. Hindi ka na naawa sa mga taga-San Bernardino, dahil hindi mo lang sila pinagkaitan ng pagkakataong makapaghanap ng mga bagong trabaho. Unti-unti mo na ring sinisira ang buong bayan," sumbat ni Juancho.

"Wala kang alam!" sabi ni Doña Czarina sabay sampal sa anak. Agad namang nadako ang kanyang paningin kay Elena. "Kasalanan mo ang lahat ng 'to! Kung hindi na sana nagwelga ang mga lintik na trabahador na iyan, hindi na sana ako nagwala. Hindi na sana ako~"

"Anong mga lintek na trabahador? Ikaw na nga ang nang-alipusta sa kanila, ikaw pa ang may karapatan na magalit?" singit ni Elena. "At tsaka, hindi na rin katakataka kung balang-araw ay matabunan ang buong San Bernardino. Dahil sa labis na pang-aabuso ng Villa Mines sa mga kagubatan at kabundukan na nakapaligid sa buong bayan, hindi ko na hihintayin pa na mamatay sa lindol bago ko himukin ang pamilya ko na lisanin na ang lugar na ito."

"Ang lakas naman ng loob mo na kalabanin ako," kutya ni Doña Czarina. "Baka nakakalimutan mo, wala kang karapatan sa mansyon na ito. Isang 'di hamak na katulong ka lang dito."

“Isang ‘di hamak na katulong nga ako, ngunit nakakalimutan mo. Wala ka ring karapatan na apak-apakan ang dignidad ng mga naninilbihan sa’yo,” tugon ni Elena. “At tsaka, hindi ko na kailangan pang pagsilbihan ang isang mandarambong na among katulad mo, dahil aalis na ako dito sa mansyon. At, hinding-hindi mo ako mapipigilan.” Pagkatapos nito ay umalis ng silid si Elena. Kaagad namang nilapitan ni Doña Czarina si Juancho at akmang dadampiin ang nasampal niyang pisngi, ngunit kumalas si Juancho.

“Ito ang tandaan mo, Mama. Hinding-hindi ako magdadatalawang-isip na pabagsakin ang Villa Mines, alang-alang sa kapakanan ng mga nasasakupan natin. At, hinding-hindi mo mapipigilan ang paparating na trahedyo,” pagalit na paalala ni Juancho, at tsaka umalis ng silid. Bakas ang pagka-dismaya at pag-aalala sa mukha ng Doña.

Sa payak na tahanan sa gilid ng San Bernardino, tahimik ang gabi habang pinagmamasdan ni Elena ang mga bituin sa langit. Sa kanyang mata, may lungkot at pag-aalinlangan, ngunit higit sa lahat, may matatag na pasya. Nilapitan niya si Mang Isko, na noo'y nakaupo sa tabi ng pinto, pagod mula sa buong araw na pag-aalaga ng kanyang mga galos.

“Tay,” marahang wika ni Elena, “umalis na ako sa mansyon. Hindi ko na kayang sikmurain ang mga pang-aalipusta ni Doña Czarina. At higit sa lahat, hindi ko kayang panoorin ang patuloy na pagkasira ng lugar natin.”

Napatingin sa kanya si Mang Isko, kita sa kanyang mata ang pag-alala at pagkabigla. Ngunit bago pa man siya makapagsalita, muling nagsalita si Elena, “Gusto ko rin sana, ‘tay, na kausapin mo ang mga kasamahan mo. Sabihan mo sila na panahon na para lumayo na sa minahan. Bago pa mahuli ang lahat.”

Saglit na katahimikan ang sumunod, tila nilulunok ni Mang Isko ang bigat ng kanyang desisyong kailangan gawin. Sa huli, dahan-dahan siyang tumango. “Hindi ko pa lubos na naiintindihan ang lahat, anak. Pero kung alam mong ito ang tama, susuportahan kita.”

Madilim na umaga sa minahan. Makulimlim ang langit, tila nagbabadya ng bagyo. Maririnig ang tunog ng martilyo at bawat piraso ng batong nahuhulog, tila unti-unting nawawala ang kinabukasan ng minahan at sa mga minero.

Sa gitna ng pagod at alikabok, pumasok si Mang Isko dala ang mensahe ni Elena. “Mga kasama! Pakinggan ninyo ako sandali!” kabadong sigaw ni Mang Isko.

Tumigil sa trabaho ang mga minero at napalingon kay Mang Isko, halatang hindi sanay na siya ang magsalita sa gitna ng ingay. “Alam kong mahirap ito. Ilang taon na tayong nandito. Dito tayo kumukuha ng pantustos sa pamilya. Pero hindi na ito ligtas.”

May mga bulungan sa mga minero. Hindi agad makapaniwala sa sinabi ni Mang Isko. Lumapit si Pilo, bakas sa mukha ang pag-aalinlangan. “Anong ibig mong sabihin, Mang Isko? Paano na lang ang mga pamilya natin kung iiwanan natin ang trabahong ito?”

Sumigit si Mang Temyong, mas matanda, may bigat na tinig. “Pero kung totoo ang sinasabi mo, mas mabuti pang maghanap na tayo ng ibang trabaho. Hindi na pwedeng isugal ang buhay natin.”

"May mas malaking problema. Si Elena, may nalaman siya," sabi ni Mang Isko. "Ang minahan ng mga Villafuerte, hindi lang lupa ang sinisira kundi pati ang kinabukasan natin. Ginagamit lang tayo. At kapag tuluyang nang gumuho ang bundok, kasama tayong lahat sa ilalim niyan." Biglang tumahimik ang paligid. Unti-unti nilang naintindihan ang mga sinabi ni Mang Isko.

"May panahon pa. Pero kailangan nating kumilos ngayon." Sa pagkakataong iyon, hindi lamang si Elena ang nagising sa katotohanan. Sa bawat matang nakatingin kay Mang Isko, unti-unting nabubuo ang pagdududa at ang panibagong pag-asa. Isang hakbang palayo sa minahan, isang hakbang palapit sa tunay na kalayaan.

Lumipas ang ilang linggo mula nang hikayatin ni Mang Isko ang mga kapwa minero na kumilos at lumaban. Sa halip na umigi ang kalagayan, lalo lamang itong lumala. Sa ilalim ng lupa ng San Bernardino, unti-unting naging isang bitag ang minahan, madilim, mainit, at parang may bumubulwak mula sa kailaliman.

Nagsimula ito sa maliliit na pagyanig. Ngunit habang lumilipas ang mga araw, lumalakas ang lindol sa ilalim ng lupa, nagigin mas madalas at mas mapanganib. Bitak sa mga pader ng mga bahay, basag na salamin, at mga taong laging nagmamadaling lumabas tuwing yayanig ang lupa. Ang tahimik na bayan, ngayo'y balot na ng kaba at pagdududa.

Ang mga minero, kahit pilit itinatago ang takot, ramdam ang panganib. May ilan na ang ayaw nang bumalik sa ilalim ng minahan. Ngunit marami pa rin ang pinipiling manatili, hawak sa kaunting pag-asang ito'y lilipas din.

Sa gitna ng kaguluhan, tahimik na nagpaplano sina Juancho at Elena. Sa loob ng tahanan ni Elena, malapit nang maubos ang pag-asa. Sa bawat lindol, unti-unting nabubura ang kanilang tiwala sa kinagisnang bayan.

Habang si Elena ay nag-iimpake ng mga gamit, si Juancho naman ay nakatitig sa lumang mapa ng San Bernardino. Doon, marahan silang nagkaunawaan, walang saysay na manatili pa. Lahat ng palatandaan ay nagsasabing oras na para lumikas. "Bukas ng madaling araw," ani Juancho, mahina pero buo ang loob. "Aalis tayo."

At sa gabing 'yon, habang ang bayan ay tahimik na nahihiimlay, isang desisyon ang tumibay. Hindi para tumakas, kundi para mabuhay.

Madaling araw. Sa katahimikan ng San Bernardino, isang sasakyang marahang huminto sa labas ng isang bahay. Bumaba si Juancho, mabilis at maingat, saka kumatok. Buong gabi silang naghihintay ng tamang oras. At ngayon, dumating na ang sandaling iyon.

Lumabas si Elena, dala ang ilang bagahe. Sumunod si Mang Isko, bitbit ang ilang lumang dokumento. Pero bago pa sila makasakay, isang kotse ang huminto sa likuran nila. Bumukas ang pinto at lumabas si Doña Czarina, galit at desperado.

"Hindi kayo puwedeng umalis! Hindi niyo ako pwedeng iwan dito!" Sigaw ni Doña Czarina pero nakatingin lamang sina Juancho at Elena sa kanya. Tahimik pero mariin na sagot ni Juancho, "Wala na tayong dahilan para manatili. Tingnan mo ang paligid, Ma. Wala na tayong kinabukasan dito."

Lumapit si Doña Czarina, nanginginig ang kamay habang bumunot ng baril at itinutok kay Juancho. "Juancho, anak, bumalik ka. Sumama ka sa akin," pakiusap ni Doña Czarina. "Pwede pa nating maayos ang problemang ito. Sumama ka lang sa—"

Isang pagyanig, isang malakas, malalim at matagal ang lindol ang yumanig sa buong San Bernardino. Nabitawan ni Doña Czarina ang baril, ang lahat ay napayuko, napahawak sa kung ano mang nakabaon sa lupa. Tumitili ang mga tao mula sa iba't ibang dako. Ang lupa'y parang nilulon ng sarili niyang galit.

Sa pagkakataong 'yon, hindi na alitan ang nangingibabaw, kundi ang pagnanais na makaligtas. Mabilis na sinakay ni Juancho sina Elena at Mang Isko sa sasakyen. Mabilis ang pagpihit ng susi, at sa isang iglap, tuloy-tuloy silang umalis, at iniwan ang bayan na unti-unting nilalamon ng sakuna.

Habang lumalayo sila, ang buong San Bernardino ay tila lumuluhod sa galit ng kalikasan. Gumuho ang mga bahay. 'Di na makaalis ang mga tao. Sigawan. Alikabok. Luha. Sa gitna ng gulong nagaganap, pinipilit ni Doña Czarina na tumakbo pabalik sa mansyon, upang maprotektahan ang sarili mula sa galit ng kalikasan, ang pinagbuntunan ng ganid ng Dofia.

Marami ang sumaklolo sa mga tao ng San Bernardino. Pero huli na para sa ilan. May mga boses na hindi na muling maririnig. At sa gitna ng trahedyo, may mga piniling lumaban. May mga piniling lumisan. Ngunit ang lahat, saksi sa pagbagsak ng San Bernardino. Lalo na si Doña Czarina, na natabunan ng bumagsak na mansyon, mag-isa at iniwan ng mga nanilbihan sa kanya.

Lumipas ang isang taon. Tumigil ang isang kotse sa paanan ng bumagsak na mansyon. May lumabas na mag-asawa mula rito, sina Elena at Juancho. Inalayan nila ng mga bulaklak ang mga labi ng mansyon. Napaluhod si Juancho.

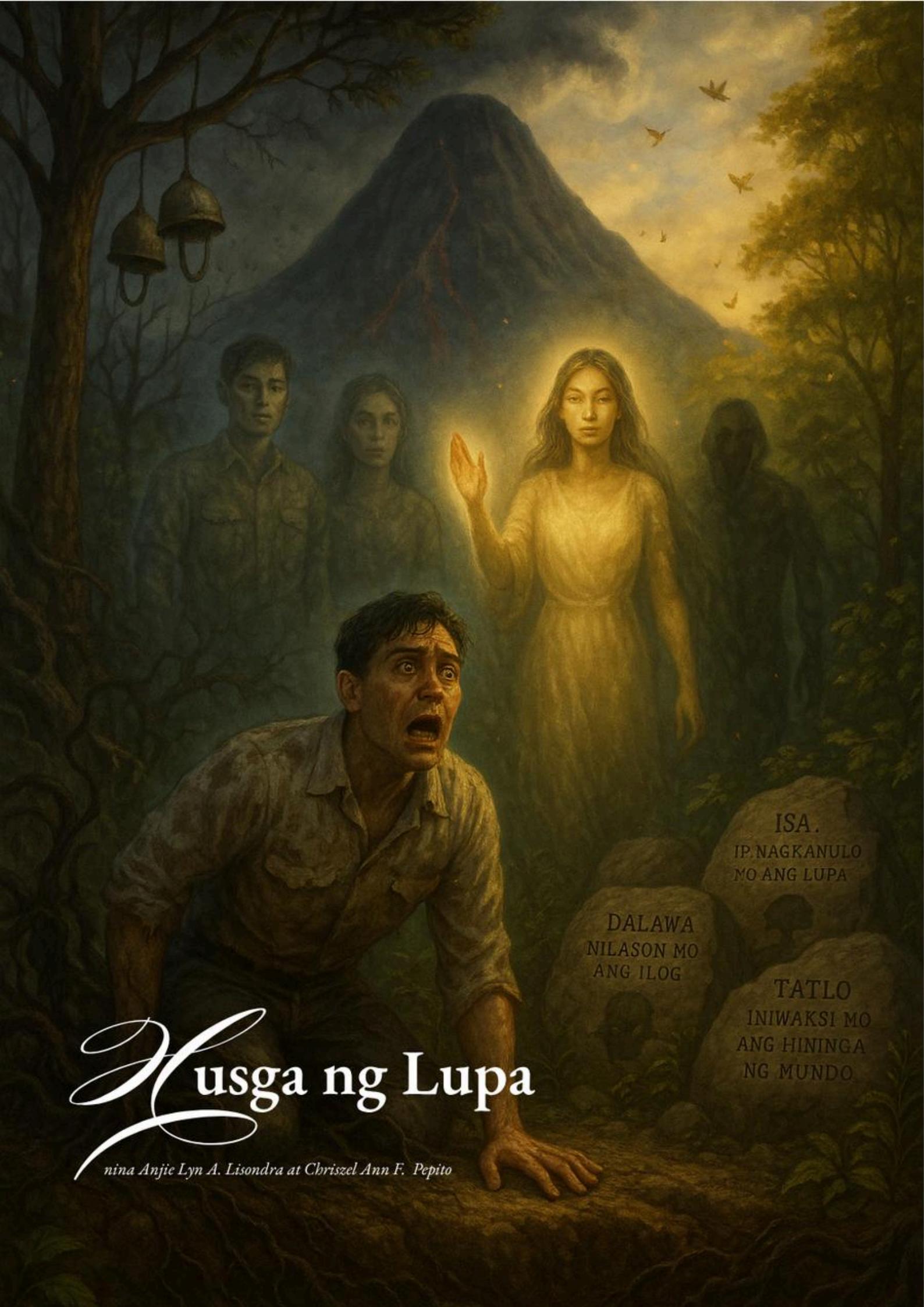
"Mama, sayang at hindi mo nabago ang kapalaran ng nasira nating bayan. Kung 'di mo na sana pinairal ang iyong kasakiman, at kung pinatigil mo na ang operasyon ng Villa Mines, hindi na sana tayo humantong dito," ani Juancho.

"Doña, kung hindi na sana nagpatuloy ang operasyon ng minahan, marami pa sanang buhay ang nailigtas mula sa kamatayan," pangaral ni Elena. "Hindi na sana nasira ang buong San Bernardino. At higit sa lahat, hindi na sana lumayo mula sa'yo ang anak mong si Juancho."

"Ngunit, nangyari na ang nangyari," patuloy ni Elena. "Ang tanging hangad na lang namin ay sana, kahit sa kabilang buhay, matutunan mo sana ang mga pangaral at leksyon ni Inang Kalikasan. Nawa'y magsisi ka. At, higit sa lahat, nawa'y manahimik na ang iyong kaluluwa."

Tumayo si Juancho at lumakad silang dalawa paalis ng bumagsak na mansyon. Pasakay na sila sa kanilang kotse nang marinig nila ang mga ingay ng makinaryang pang-mina. Mga pukpok ng martilyo. At ang mga usapan ng mga trabahador.

Napabuntong-hininga sa panghihinayang si Elena. "Mauulit muli ang trahedyo. Magiging saksi ang susunod na mga henerasyon sa muling pagbagsak ng bayang ito," ani Elena. Sumakay ang magkasintahan sa kotse at tuluyan nang umalis mula sa paanan ng bumagsak na mansyon, dala ang pangamba sa muling pagbagsak ng San Bernardino.

Nusga ng Lupa

nina Anjie Lyn A. Lisondra at Chriszel Ann F. Pepito

DALAWA
NILASON MO
ANG ILOG

ISA.
IP NAGKANULO
MO ANG LUPA

TATLO
INIWAWSI MO
ANG HININGA
NG MUNDO

Ang Barangay Luntian ay isang payapang pamayanan sa Kabundukan ng Amuyao, sa loob ng lalawigan ng Kalinisan. Dito, ang mga tao'y namumuhay sa ritmo ng kalikasan. Umaani ayon sa panahon, sumasamba sa mga diwata ng kagubatan, at ang pananalig na ang lupa ay may diwang dapat igalang. Sa gitna ng kanilang pamumuhay ay nakatindig ang Bundok Karayan, isang sagradong lugar na ayon sa alamat, ay tahanan ng espiritu ng lupa, ang tagapangalaga ng balanse.

Isang araw, dumating ang isang malaking korporasyon mula sa siyudad, ang Greencompany. Bitbit ang mga papel ng pahintulot at pangakong pag-unlad, dinala nila ang mga makinarya, inhinyero, at mga plano ng pagmimina. Layunin nilang hukayin ang sinapupunan ng Bundok Karayan upang kunin ang ginto at tanso sa loob nito.

Pinangunahan ang proyekto ni Marcelo Velasquez, isang batikang inhinyero na matagal nang sumuko sa idealismo ng kabataan. Para sa kanya, ang kalikasan ay yaman lamang na naghihintay na pakinabangan. Sa kanyang mga mata, ang kagubatan ay hadlang sa progreso, at ang kabundukan ay kayamanang hindi dapat sayangin.

Kasama niya sina Jomar Reyes, isang technician na dalubhasa sa mga pagsabog; Rina dela Cruz, isang tahimik ngunit matalinong environmental compliance officer; at Carlos Madridejos, ang safety officer na galing din sa hanay ng mga ordinaryong manggagawa. Lahat sila ay sanay sa proyekto. Wala sa kanilang tanong ang moralidad ng ginagawa, basta't may sahod, may silbi.

Pagpasok pa lamang sa Barangay Luntian, ramdam na ni Rina ang bigat ng paligid. Ang mga mata ng matatanda sa baryo ay parang tumatagos. May mga babala, mga kwento ng diwata, ng espiritu ng gubat, ng mga nawawalang hayop at punong pinagmumultuhan. Ngunit ang lahat ay itinuring ni Marcelo na pamahiin.

"Pag hindi natin kinuha ang yaman sa ilalim ng bundok na 'to, iba ang gagawa," ani Marcelo sa isang pagpupulong. "Hindi tayo magnanakaw. Legal ito. Para ito sa ekonomiya."

Ngunit habang papalalim ang hukay ng Greencompany, tila unti-unting nagbabago ang paligid. Nagsimulang matuyo ang bukal sa paanan ng bundok. Ang mga ibong dati'y maingay tuwing umaga, nawala. Ang ihip ng hangin ay naging tila panaghoy. Ngunit bingi sa lahat ito si Marcelo.

Sa ikalawang buwan, isinugo si Jomar upang ayusin ang mga wiring sa tunnel. Habang nakayuko at nakatutok sa gauge, nakarinig siya ng mumunting kaluskos. Akala niya'y daga. Ngunit nang siya'y tumingin sa paligid, nakita niyang ang mga ugat sa kisame ng tunnel ay gumagalaw, tila humahabol. Bago siya nakatakbo, lumundo ang lupa at siya'y nilamon ng dilim. Naiwan lamang ang kanyang helmet, at isang ukit sa batong malapit dito: "Isa. Ipinagkanulo mo ang lupa."

Nagimbal ang lahat sa pagkawala ni Jomar. Naghanap, naghukay, nagtanong. Ngunit tila nawala ito sa lupa. Ipinasok ni Marcelo sa report bilang "aksidenteng pagguho."

Sunod na araw, nagtungo si Rina sa ilog upang suriin ang tubig na nagging mapanghi na't mapula. Habang kinukuhanan niya ng sample ang tubig, napansin niyang unti-unting lumalabo ang kanyang paningin. Sa isang iglap, tila hinila siya ng ilalim, parang may mga ugat na bumalot sa kanyang binti. Isang mangingisda ang sumigaw, ngunit nang sumaklolo ang iba, wala na si Rina. Naiwan lamang ang kanyang waterproof camera. Nang tingnan nila ito, iisa ang larawang nakuha: isang mukha sa ilalim ng tubig, maputla, walang mata, may ugat na nakalabas sa bibig.

"Dalawa. Nilason mo ang ilog."

Sunod ay si Carlos. Madalas siyang makakita ng mga anino sa gilid ng barracks. Isang gabi, habang nag-iinspeksyon, napansin niyang ang mga tanim sa paligid ay tumubo nang wala sa panahon, at may mga anyong parang kamay sa mga sanga. Sa loob ng opisina, may sumara sa pinto. Walang tao, ngunit malamig ang paligid. Nang dumilat siya, siya'y nakahandusay, at sa kisame ng silid ay may sulat gamit ang putik: "Tatlo. Iniwaksi mo ang hininga ng mundo."

Naiwan si Marcelo. Sa kanyang isip, sinisisi niya ang lahat, ang lokal na pamahalaan, ang kawalan ng disiplina sa site, ang kalikasan mismo. Ngunit habang mag-isa siya sa kanyang opisina, unti-until siyang binabagabag ng mga panaginip. Nakikita niya ang kagubatan na umiiyak ng dugo. Ang bundok ay naglalakad. Ang mga ugat ay sumisigaw ng mga pangalan. Sa kanyang panaginip, neroon sina Jomar, Rina, at Carlos, nakatanim sa lupa, buhay ngunit hindi makagalaw, at hinihingi ang hustisya.

Hindi sya nakatiis. Umalis Siya Isang Gabi, bitbit ang natatanging flashlight at nagtungo sa mismong bunganga ng tunnel, sa kanyang paglalakad ay may Nakita itong matandang lalaki na nakaupo sa malaking puno, patuloy lamang sya sa paglalakad ng parang mayroong hangin na tumulak sa kanya pabalik.

"Saan ka patungo iho" tanong ng matanda habang nakatitig sa kanya, makikita itong matulis na titig na para bang nanghahamon, Hindi nya ito pinansin dahil sa takot na kanyang naramdaman. Dali-dali siyang humakbang papalayo, ngunit narinig niya sa kanyang tenga ang malakas na tawa, isang nakakakilabot na tawa na kailanman ang hindi niya pa na dining sabay ulat "Ikaw Ang huli."

Sa takot nito ay biglang nadapa at gumulong gulong sa isang lugar na puno ng liwanag at paro-paro. Ang hangin ay umaawit na para bang huni ng ibon. Makikitang sumasayaw ang puno sa saya. Walang bakas ng lungkot at takot. Nawala ang pangamba ni Marcelo ng makita niya ito. Mga mata ay parang hindi makapaniwa sa gandang taglay ng kagubatan. Pa ikot-ikot itong pinagmasdan ang ganda ng paligid at sa kanyang pag-ikot may nakita itong magandang diwata, tinungo nya ang Lugar, sinundan ang magandang boses Neto. At Nakita nya itong nag mamasid- masid sa paligid. "andito ka na pala" sabi ng babae habang paharap sa kanya.

"Magandang dilag, ano ang lugar na ito" tanong ni Marcelo, ngumiti lamang ang babae at nagtungo sa isang sulok na kung saan makikita ang punong sumasayaw at ang hangin na nagbibigay halimuyak sa paligid.

"Pagmasdan mong mabuti ang ganda ng kagubatan." tumingin si Marcelo sa lugar kung saan nakatingin ang diwata. "Ito ang aming tahanan, tahimik at masagana, tumutulong kami sa mga tao sa abot ng aming makakaya ngunit..... unti-until nyong sinisira ang aming tahanan, hinuhukay ang aming yaman at sinisira ang aming lupang kinagisnan," sambit ng diwata habang tumitingin sa mga mata ni Marcelo. "At ngayon 'Ikaw ang huli,'" bulong ng babae. "Ang kalikasan ay nag hihihiganti."

"Ang inyong kasakiman ay nagdulot ng pagkawasak ng aming tahanan". Sa isang iglap ang magandang tanawin ay biglang nawala at sa pag dilat ng kanyang mga mata wala na itong makita. Malakas na hangin ang sumalubong sa kaniya at hinatid ito pabalik sa tunnel. Sa gitna ng madilim na tunnel, nakaramdam si Marcelo ng kamay na humahawak sa kanyang mga balikat. Isang hindi pangkaraniwang kamay, humarap ito sa kaniya. Walang mata walang bibig, ngunit ang tinig nito ay mula mismo sa lupa.

"Ikaw ang huli... kami ay maghihiganti"

Nang mga sandaling iyon, napagtanto ni Marcelo ang katotohanan. Ang pagkawala ng kanyang mga kasamahan ay hindi aksidente. Ito ay ang paghihiganti ng kalikasan sa kanilang pang-aabuso. Siya na lamang ang natira, isang saksi at naging bahagi sa pagkawasak ng kalikasan.

Tumakbo si Marcelo palayo sa minahan, ang mga ungel ng kalikasan ay humahabol sa kanya. "TULONG!!", ang kanyang tanging nasigaw habang tumatakas sa lugar na kung saan hindi niya alam kung saan ang patutunguhan. Naka pikit ang mga mata at mga luha'y nag uunahan, takot, labis na pagsisisi at kung paano makalabas sa kagubatan na lamang ang iniisip nito habang tumatakbo.

Kadiliman at naghihingalong iyak ng kalikasan na lamang ang kanyang narinig, walang direksyon kung saan. Malakas na hangin at buhos ng ulan ang bumungad sa kanya. Mga kahoy ay nagwawala, hampas ng hangin ay galit na galit, at Isang iyak ng babae ang kanyang narinig habang sambit ang mga salitang

"Ikaw Ang huli, kami ay maghihiganti."

Kadiliman at ingay, takot at pagsisisi. Bigla siyang natapiloc at gumulong gulong. "Patawid kalikasan, akoy nagkasala" iyong na lamang ang kanyang nasambit habang gumulong gulong papalayo sa kagubatan. Walang mata, walang bibig..ngunit maririnig ang tinig.

Hindi na niya hinangad ang kayamanan, ang tanging hangad niya ay ang makatakas sa galit ng kalikasan. Ngunit alam niya, sa kanyang puso, na ang pinsalang kanyang nagawa ay hindi na mababawi.

"Marcelo! Marcelo! Giising" Isang boses ang aking narinig na para bang gumigising sa akin. "Tulungan niyo ako," bumuka na ang kanyang mga mata. "Dalhin natin sya sa kampo" Isang pamilyar na boses ang aking narinig. Nang ako'y matauhan, nakita ko sina Jomar, Rina at Carlos. Niyakap ko sila at sa labis na tuwa ay akoy napaiyak.

"Salamat at ligtas kayo", niyakap nila ako ng mahigpit. "Lisanin niyo na itong kagubatan at ibahagi sa mga tao ang mahalagang bilin ng inang kalikasan 'ikaw nag huli, kami ay maghihiganti'. Nawa'y maging silbi kang gabay sa pangangalaga ng ating kalikasan. Di ka nag iisa narito kami," sabay ngiti at yakap. Sa muling pagdilat ng mata ni Marcelo ay wala na silang tatlo. Labis ang pagsisisi ni Marcelo, napayuko na lamang itong umiiyak. Nilisan nila ang kagubatan at tinipon ang tao sa bayan.

"Ikaw ang huli, kami ay maghihiganti."

Iyan ang tugon sakin ng tagapangalaga sa kagubatan. Pagkatapos ay lumakad na sila papalayo sa kagubatan. Habang papalayo ay muli itong tumingin sa kagubatan, sa hindi kalayuan ay nakita niya ang magandang lalaki, diwatang babae at ang kanyang mga kasamahan sina Jomar, Rina at Carlos.

Ang kwento ni Marcelo ay isang babala sa lahat: ang kalikasan ay hindi walang hanggan, at ang kasamaan ay may presyo. Naghiganti ka man ngunit isang karanganlan ang iligtas ako at maging Isang mata at boses niyo.

Si Snow at Yuri

ni Alyssa Aminolah

Noong unang panahon, sa isang payapang pamayanahan na napapalibutan ng luntiang kagubatan, malinaw na ilog, at malalagong halaman, namuhay ang mga hayop nang tahimik. Sa lahat ng mga pusa, may dalawang kilala hindi lamang sa kanilang alindog kundi pati na rin sa kanilang matatag na pagkakaibigan at pagaalaga sa kalikasan—sina Snow at Yuri.

Si Snow ay isang puting pusa, na may balahibong kasing lambot ng ulap at mga matang kasing bughaw ng langit sa tag-araw. Kilala siya sa kanyang mabait na puso at masayahing espiritu. Si Yuri naman ay may makinis na kahel na balahibo at mga matang berde na kumikislapsa kalokohan. Siya'y masigla at palabiro, laging may paraan para patawanin ang ibang mga pusa lalo na ang kanyang kaibigan na si Snow.

Hindi mapaghiiwalay ang dalawa. Mula umaga hanggang gabi, naglalaro sila, umaakyat sa puno, at nagpapahinga. Pinapahalagahan nila ang kalikasan, pinoprotektahan ang mga pugad ng ibon at mga halaman. Hanga ang buong bayan sa kanilang hindi matitinig na pagkakaibigan.

Isang maawang hapon, habang naglalaro sila sa tabi ng ilog, naisip ni Yuri na biruin ang kanyang kaibigan. Itinago niya ang pulang bola na pinapahalagahan ni Snow. Nahanap ito ni Snow noong siya'y kuting pa lamang at mula noon, itinuring niya itong mahalaga.

Habang abala si Snow sa paghabol ng mga paru-paro, palihim na kinuha ni Yuri ang bola at itinago ito sa ilalim ng mga dahon. Napatawa siya sa kanyang sarili, iniisip ang magiging reaksyon ni Snow.

Nang mapansin ni Snow na nawawala ang bola, napalitan ang saya niya ng pag-aalala at inis. Hinanap niya ito, pero hindi niya mahanap. Nakita ni Yuri ang pagka-aalala ni Snow kaya inamin niya ring tinago niya ang bola. Inaasahan ni Yuri na tatawanan lang ito ni Snow, ngunit kabaligtaran ang naging reaksyon ni Snow.

Dahil sa galit, sinampal ni Snow si Yuri. Sa kanyang galit, nakapagbitaw si Yuri ng masasakit na salita na nagdulot ng malaking pinsala sa puso ni Snow. Tinalikuran ni Snow si Yuri at naglakad palayo, hindi na lumington pa.

Habang tumatagal, lalong lumalalim ang pagsisisi ni Yuri. Nangungulila si Yuri sa kanyang matalik na kaibigan at labis niyang pinagsisisihan ang kanyang ginawang kalokohan. Kahit paulit-ulit ang kanyang paghingi ng tawad, parang napakalayo pa rin ng agwat sa pagitan nila.

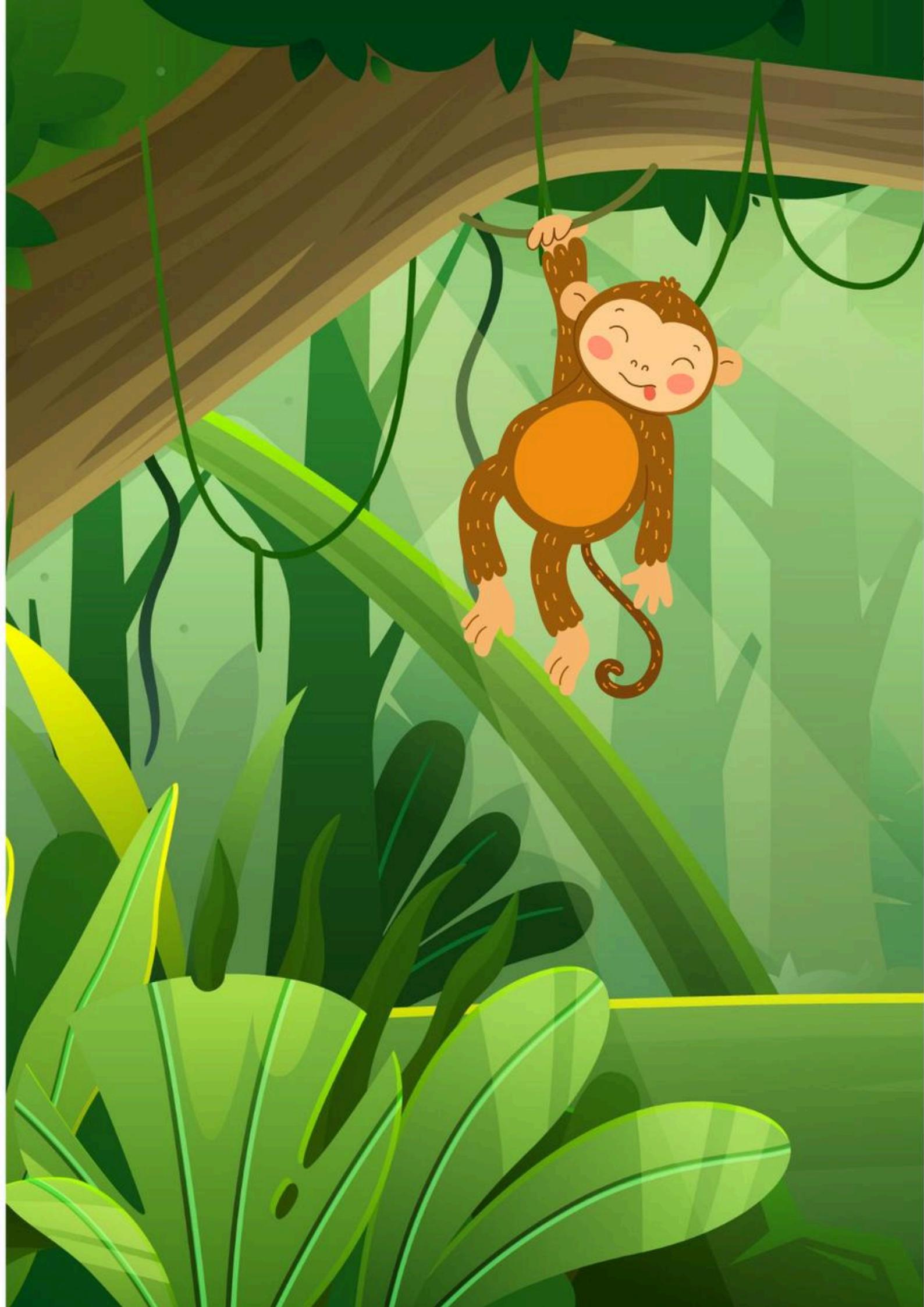
Isang gabi, habang ang langit ay nangingitim at ang mga ibon ay abalang naghahanap ng kanlungan, umupo si Snow sa tabi ng ilog kung saan sila madalas maglaro ni Yuri. Naalala niya ang masasayang araw nilang magkaibigan na ngayon ay wala na.

Kinabukasan, nilapitan ni Snow si Yuri na nakaupo mag-isá sa ilalim ng puno. Malungkot si Yuri at mukhang nagsisisi. Dahan-dahan siyang tinulak ni Snow gamit ang kanyang ilong bilang palatandaan pinatawad na nya si Yuri. Nagulat si Yuri at halos maiyak sa tuwa.

"Pasensya na," mahinang bulong ni Yuri.

"Pinapatawad kita," malumanay na sagot ni Snow.

Simula noon, unti-unti nilang binuo muli ang kanilang pagkakaibigan. Naglaro silang muli, ngunit ngayon ay may mas malalim na pag-unawa sa tiwala at kabutihan. Lalong tumibay ang kanilang samahan, pinagtibay ng kapatawaran at mga aral na kanilang natutunan.

Ang Matsing at Puno ng Saging

nina Kherth Kenneth C. Baja, Al-Ryan H. Blo, at Jan Adrian G. Jarabe

Sa gitna ng isang luntiang gubat, may isang matalinong Matsing na nakatira sa tabi ng isang punong saging. Araw-araw, binibigyan siya ng saging ng punong ito. Walang kapalit, walang hinihingi kundi respeto at pag-aalaga.

Ngunit dumating ang tag-init. Naging mainit ang ulo ni Matsing. "Bakit isa o dalawang buwig lang kada araw? Gusto ko ng marami!" sabi niya.

Kaya't pinuputol niya ang mga sanga, pinipilit pilitin ang mga bunga, at hindi na iniintindi kung masasaktan ang puno.

Isang araw, tuluyan nang nalagas ang mga dahon. Tumigil ang punong saging sa pagbunga. "Bakit ka tumigil?" tanong ni Matsing.

Mahinahon na sagot ng puno, "Binigay ko ang lahat, pero sinaktan mo ako. Ang kalikasan ay nagbibigay, pero kapag inabusó, unti-unti itong namamatay."

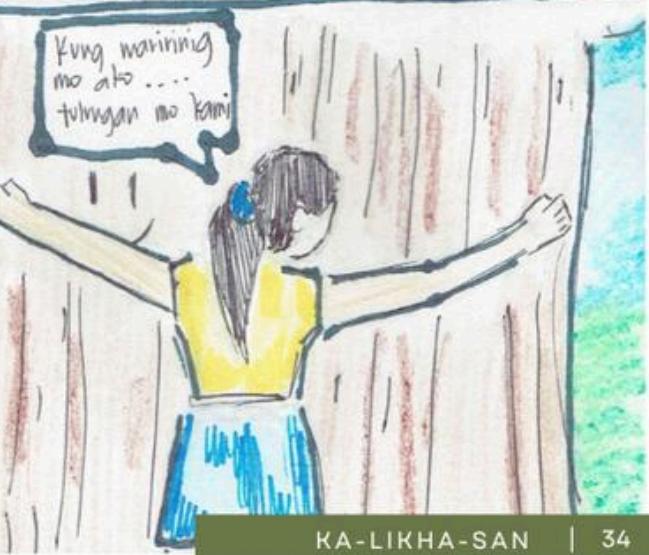
Nagulantang si Matsing. Naramdaman niya ang gutom, at higit pa rito, ang lungkot sa pagkawala ng kanyang kaibigan. Mula noon, natutunan niyang magtanim ng bagong mga puno, at turuan ang iba sa gubat na igalang ang kalikasan

Naglit
ang mga
Puno

ni Prince AJ B. Jalalon

NAGALIT ANG MGA PUNO

Samopit na
ang gabi ...
Kumikinang
ang hordin ...

Wakas.

Pasasalamat

Sa bawat bahina ng Ka-likha-san: Likhang Panitikan para sa Mundong Luntian ay buhay ang panawagan—isang sigaw mula sa puso ng kalikasan tungo sa puso ng kabataan. Hindi lamang ito koleksyon ng panitikan kundi isang salamin ng ating kamalayan, damdamin, at paninindigan bilang tagapangalaga ng ating nag-iisang daigdig.

Buong puso naming ipinaaibot ang aming taos-pusong pasasalamat kay Gng. Mary Clarisse Anne R. Ventic, ang aming ginang at tagapayo sa kursong Filipino 102: Eko-Kritisismo. Sa inyong walang sawang paggabay, matiyagang pagtuturo, at inspirasyong ipinamalas mula umpsisa hanggang dulo, naipadama ninyo na higit pa sa proyekto, ito ay misyon—isang responsibilidad ng bawat mag-aaral na maging tinig ng kalikasan sa gitna ng katahimikan.

Lubos din ang aming pasasalamat sa aming mga magulang at pamilya. Sa bawat gabing kami'y abala, sa bawat pagkakataong kami'y tila napapagod—nandiyan kayo upang magbigay ng lakas, unawa, at walang kapantay na suporta. Ang inyong tahimik ngunit matatag na presensya ang aming naging sandigan.

Hindi rin naming malilimutan ang aming mga kaklase at katuwang sa proyekto—salamat sa inyong tiyaga, malikhain ng kaisipan, at taos-pusong pagtutulungan. Sa bawat malikhain ng ideyang isinilang, sa bawat larawang inilapat, sa bawat salitang isinulat, at sa bawat pahinang inaruga ang ating pagkakaisa ang naging puso ng Ka-likha-san.

Higit sa lahat, sa Poong Maykapal, ang aming walang hanggang pasasalamat. Sa Kanya nagmula ang lahat ng inspirasyon, talino, at tibay ng loob. Sa mga sandaling kami'y pinanghinaan ng loob, Kayo ang naging liwanag. Ang tagumpay ng gawaing ito ay alay namin sa Inyo.

Sa aming mga mambabasa, lalo na sa mga kapwa naming kabataan, nowa'y magsilbing mata ang aming mga salita—mata ng pag-unawa sa kasalukuyang kalagayan ng ating kalikasan, mata ng pag-asa na kaya pa nating kumilos, at mata ng paninindigan upang simulan ang pagbabago.

Ang Ka-likha-san ay hindi lamang proyekto—ito ay paalala. Paalala na ang kalikasan ay hindi natin pag-aari, kundi isang pamana na dapat pangalagaan. Sana'y magsilbi itong panawagan upang yakapin ninyo, bilang kabataang Pilipino, ang tungkuling mahalin at ipaglaban ang Inang Kalikasan.

Muli, isang mainit, maalab, at taos-pusong pasasalamat sa lahat ng naging bahagi ng Ka-likha-san. Para ito sa inyo—at para sa mundong luntiang karapat-dapat ingatan.

Mga Kontribyutor

Aminolah, Alyssa A.

Manunulat - Pabula

Jumao-as, Jeff Khien P.

Manunulat - Tula

Baja, Kherth Kenneth C.

Manunulat - Pabula

Lisondra, Anjie Lyn A.

Manunulat - Kwento

Balasabas, Janisah M.

Manunulat - Tula

Loquenario, Quizhia Dane C.

Layout Artist

Banguis, Phillip John M.

Manunulat – Kwento

Mabini, Rayyan Ishmael B.

Manunulat/Mang-aawit

Barimba, Jerramil Rose D.

Manunulat - Kwento

Marquez, Denver Addams

Manunulat - Tula

Bayhon, Justine Joseph E.

Manunulat - Kwento

Mirabueno, Jani Roi D.

Manunulat - Tula

Blo, Al-Ryan H.

Manunulat - Pabula

Pala, Sameeha A.

Manunulat - Tula

Erosa, Ethan Jones C.

Manunulat - Tula

Pepito, Chriszel Ann F.

Manunulat - Kwento

Jalalon, Prince AJ B.

Manunulat/Artist - Komiks

Sanguila, Yusuf Ali Al-Sharief Jr. A.

Manunulat/Mang-aawit

Jarabe, Jan Adrian G.

Manunulat - Pabula

Tanog, Aliah M.

Manunulat - Sanaysay

Layout Artist

All Rights Reserved
© 1968 - 2025 Mindanao State University - Iligan Institute of Technology